

Türkiye’de Bölgesel Yakınsama, Göç ve Faktör Hareketliliği

Dalya Hazar*
Emel Karakaya Ayalp**

Bölgesel büyüme/gelişme yazınında, bölgelerarası gelir eşitsizliğinin evrimi ve boyutları hatırı sayılır bir yer kaplamaktadır. Ampirik çalışmaların çoğu, belirli koşullar altında ekonomilerin kendine özgü bir denge durumuna yakınsamasını tahmin eden neo-klasik büyüme kuramına dayanmaktadır. Dr. Seda Senem Alpaykut Bayrak, Türkiye’de bölgesel yakınsama, göç ve faktör hareketliliğini incelediği bu çalışmasında aşağıdaki temel soruları yanıtlayarak, Türkiye’nin illeri ve bölgeleri arasındaki bölgesel gelir eşitsizliğini tespit etmeyi amaçlamaktadır.

Türkiye’de gelir eşitsizlikleri artmakta mı, yoksa azalmakta mıdır? Yani, bölgesel gelir düzeylerinin yakınsama eğilimi var mıdır? İkinci olarak, 2000 sonrası güncel iç göç hareketleri bölgesel gelir eşitsizliklerini azaltmakta mıdır? Son olarak, iç göçün yaş, cinsiyet ve eğitim düzeyi bağlamında alt bileşenleri bölgesel gelir dağılımını nasıl etkilemektedir?

Araştırma soruları kapsamında yazar, işgücüne göre sermaye getirisi düşük olan ülkelerin daha yüksek olan ülkelere nazaran daha büyük ekonomik büyüme kaydettiğini ve sonuçta ülkelerin ekonomilerinin birbirlerine yaklaşarak aralarındaki eşitsizliklerin azaldığını ifade eden hipotezi,¹ Türkiye ölçeğinde bölgeler ve iller arası düzeyde göç hareketliliği ekseninde test etmektedir.

Yakınsama hipotezi ülkelerarası incelendiği gibi, ülke düzeyinde bölgeler ve iller arasında da test edilmektedir. Türkiye’de bölgesel gelir yakınsaması üzerine yapılan çalışmaların neredeyse tamamı 2000 yılı öncesini incelemektedir. Çalışmalarda, farklı değişken setleri, zaman ve mekânsal analiz birimleri (il veya bölge) seçimi ile Türkiye’nin gelir eşitsizliğine ilişkin farklı sonuçlar elde edilmiştir. Bu çalışmalar incelendiğinde sonuçları itibarıyla Türkiye’nin bölgesel yakınsamasında bir uzlaşıya varılamamaktadır. Alpaykut Bayrak, araştırmasında Türkiye yakınsama çalışmalarında insan hareketliliğinin etkilerine, diğer bir deyişle, bölgeler arası göç hareketlerine de yer vermiştir.

Bölgesel gelir adaletsizliği ile iç göç hareketlerinin ilişkisini inceleyen Yamak ve Yamak,² Kılıçaslan ve Özatağan³ ile Kırdar ve Saracoğlu’nun⁴ çalışmalarından

* Pamukkale Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

** İzmir Demokrasi Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

1 Bkz. Robert M. Solow, “A Contribution to the Theory of Economic Growth”, *The Quarterly Journal of Economics* 70, no. 1 (1956): 65-94.

2 Rahmi Yamak ve Nebiye Yamak, “Türkiye’de Gelir Dağılımı ve İç Göç”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1, no.1 (1999): 16-28.

3 Yılmaz Kılıçaslan ve Güldem Özatağan, “Impact of Relative Population Change on Regional Income Convergence: Evidence From Turkey”, *Review of Urban & Regional Development Studies* 19, no. 3 (2007): 210-223.

4 Murat G. Kırdar ve D. Şirin Saracoğlu, “İç Göç, Bölgesel Yakınsama Sorunu ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Örneği”, *Tartışma Metni* 2012/75 (Ankara: Türkiye Ekonomi Kurumu, 2012), 75, <http://hdl.handle.net/10419/81605>, erişim tarihi 17 Kasım 2018.

farklı olarak Gökhan ve Filiztekin,⁵ göçün alt kompozisyonunun etkilerini incelemiş ve göç niteliklerinin ekonomik büyüme üzerinde farklı etkilerinin olduğu sonucuna varmıştır. Mevcut yazın, göçü bütüncül bir biçimde ele alarak göçün (kadın, eğitilmiş, genç göçü vb. gibi) farklı niteliklerinin farklı etkileri olabileceğini göz ardı etmektedir. Örneğin, genç nüfusun bir bölgeden diğerine göçünün etkisi, çalışma yaşındaki nüfusun göçünden farklı olacaktır. Benzer şekilde, yüksek eğitilmiş çalışan göçü, düşük vasıflı çalışan göçüne kıyasla farklı etkiye sahip olacaktır.

Alpaykut Bayrak'ın araştırmasının ampirik bölümü, betimsel ve ekonometrik analizleri içeriyor. Betimsel kısım, 81 il ve 26 Düzey II bölgesi için 2004-2017 yılları arasında kapsarken; ekonometrik kısım Düzey II bölgesi için 2009-2011 yıllarını kapsıyor. Çalışmanın başlıca veri kaynağı Türkiye İstatistik Kurumu'nun resmi verileridir. Çalışmada kurulan ana regresyon modelinde ekonomik büyüme ölçütü olarak, zaman içinde bölgenin gelirindeki artış ya da azalma, yani gelirin bir önceki yıla göre değişimi ifade edilir. Gelir verisi olarak 2004-2014 arasında kapsayan Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) ve 2004-2011 arasında kapsayan Gayrisafi Katma Değer (GSKD) kullanılmaktadır. Modelin açıklayıcı bağımsız değişkenleri ise, kişi başına sanayide tüketilen elektrik miktarı ve yüksek eğitilmiş nüfusunun toplam nüfus içindeki oranıdır. Ekonomik büyümeyi ne ölçüde etkilediği tespit edilecek iç göçe ilişkin temel değişken, net göç oranıdır ve bunun alt bileşeni olarak da 10 değişken tanımlanmıştır: Bunlar, yaşa göre beş (0-14/çocuk, 15-29/öğrenci, 30-44/genç yetişkin, 45-64/orta yetişkin, 65-üstü/emekli); cinsiyete göre iki (kadın/erkek) ve eğitim düzeyine göre üç (düşük, orta ve yüksek eğitilmiş) alt kategoride ele alınmıştır.

Niceliksel yöntem ile tasarlanan çalışmada, çeşitli tanımlayıcı istatistiksel ve ekonometrik analizler uygulanmıştır. Bunlardan bazıları, Küresel ve Yerel Moran-I Testi, Pearson Korelasyon Katsayısı, En Küçük Kareler Kukla Değişken Panel Regresyonu, Gürbüz Lagrange Çarpanı ve Mekânsal Durbin Modeli'dir. Ayrıca, iç göçün mekânsal değişimi ve hacminin yaklaşık on yıllık zaman (2008-2017) içerisindeki değişimini ortaya koymak için, ArcGIS ortamında haritalar hazırlanmış ve karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Araştırmanın bulgularına, öncelikle her iki gelir setinin değişim katsayıları hesaplanarak ulaşılmıştır. İl veya bölgelerin ilk gelirleri ile gelirin zaman içindeki büyümesi arasındaki bağıntı incelendiğinde, elde edilen negatif eğim il veya bölgelerin gelirlerinin birbirine yakınsadığına dair bir işarettir. Yeni gelir setlerinden GSYİH il ve Düzey II bölge düzeyinde, GSKD ise bölgesel düzeyde kullanılmıştır. Buna göre, GSYİH'nin il düzeyindeki değişimi bölge düzeyine göre biraz daha keskindir. Bu bulgu, iller arası yakınsamanın bölgesel yakınsamaya göre daha hızlı olduğunu ve iller arası gelir eşitsizliğinin daha hızlı azaldığını gösterir. Öte yandan, bölgesel GSYİH'nin değişimi de GSKD'ye göre daha büyüktür; yani GSYİH'deki değişim yakınsama bağlamında daha anlamlı bir değişkendir. Gelir büyümesinin zamansal değişiminin yanında gelirin ve gelir büyümesinin mekânsal dağılımı değerlendirildiğinde, özellikle doğu illerinin batıya göre daha büyük gelir büyümesine sahip olduğu tespit edilmiştir.

5 Ali Gökhan ve Alpay Filiztekin, "The Determinants of Internal Migration In Turkey", No 23800044, EcoMod2008, EcoMod, <https://EconPapers.repec.org/RePEc:ekd:000238:23800044>, erişim tarihi 17 Kasım 2018.

Ancak, GSYİH (2004-2014) ve GSKD'nin (2004-2011) zaman içindeki mekânsal dağılımlarına baktığımızda ülkenin genel resminin neredeyse hiç değişmediği görülmektedir. Buna bağlı olarak, yazar, doğu illerinde kaydedilen büyümenin, batı illeriyle aralarındaki eşitsizliği kapatacak oranda gerçekleşmediğinin altını çizmektedir.

Yazar, ampirik çalışmanın bir diğer bileşeni olarak sunduğu iç göç analizinde ise temel bulguları şu şekilde sıralamaktadır: İller ve bölgeler arası insan hareketliliği endeksi hesaplanmıştır ve bu endeksteği değişim, iller arası göç hareketliliğinin 2008 ekonomik krizinden etkilenmiş olabileceğini ve 2013 sonrası göç hareketliliğinin yeniden artmaya başladığını göstermektedir.

Bölgesel ve il bazında insan hareketliliği endeksi birbirlerine benzer rotalar takip etmektedir. Bölgeler arası hareketlilik, bölge içi hareketlilikten daha fazladır. Bu endeks, aynı zamanda genç ve öğrenci nüfusunun diğer yaş gruplarına göre, orta-eğitilmiş nüfusun diğer eğitim düzeylerine göre ve kadın nüfusun hareketlilik kabiliyetinin görece daha yüksek olduğuna işaret etmektedir.

Türkiye'nin son on yıllık iç göç hareketlerinin dağılımında iç göçün halen batı illerinde yoğunlaştığını söylemek mümkündür. Fakat çalışmada göçün alt bileşenlerine odaklanıldığında, bileşene göre göç yoğunluğunun farklılaştığı ve zaman içinde de değiştiği gözlenmiştir. İç göç dağılımlarına bakıldığında, farklı göç örüntüleriyle karşılaşılmaktadır. Yazar, bunlardan öne çıkarılanları ve vurgulanmaya değer olanları şu şekilde özetlemektedir: Öğrenci göçü bakımından, üçü Orta Anadolu'da ve ikisi ülkenin doğusunda olan beş küme oluşmuştur. Genç yetişkin göçü bakımından, ülkenin güneydoğusu göç akışları için yeni bir odağa dönüşmeye başlamıştır. Ayrıca İstanbul, Adana, Diyarbakır, Van ve Gaziantep gibi büyük kentler orta yetişkin nüfusunu kaybetmektedir. Erkek göçüne benzer şekilde, kadın göçü bakımından ülkede dört bölgesel odak oluşmaktadır. Düşük eğitimli göçü için iki ana küme öne çıkmaktadır. Orta eğitimli göçü açısından, biri kuzeybatı kümesi, diğeri de Doğu Anadolu Bölgesi'nin batısında bir küme olmak üzere iki belirgin kümeden bahsedilmektedir. Son olarak, yüksek eğitimli göçü, Güneydoğu Bölgesi'nin sınır illerini kapsayacak şekilde güneyden kıyı illerini takip ederek Marmara Bölgesi'ne uzanan bir hat izlemektedir.

Çalışmanın ekonometrik kısmında, iç göç kompozisyonunun ekonomik büyüme ile ilişkisine odaklanılmış ve iç göçün bölgesel eşitsizlikleri azaltıcı etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Başka bir ifadeyle, daha gelişmiş ve gelir düzeyi daha yüksek olan bölgeler daha çok iç göç almaktadır ve görece gelir düzeyi daha düşük olan bölgelere göre, ekonomileri daha yavaş büyümektedir. Böylece, iç göç hareketleri, ekonomik büyüme ekseninde, bölgesel gelir eşitsizliklerinin dengelenmesinde rol oynamaktadır. Beklendiği üzere, iç göçün doğrultusunun değişimi kadar, göçü oluşturan farklı bireysel niteliklerin, bölgeler arasındaki gelir eşitsizliğini azaltıcı etkileri de tespit edilmiştir. Yazar hem kadın hem de erkek göçünün, göçün olduğu yerde GSYİH'deki büyümeyi negatif yönde etkilediğinin; yüksek eğitimli göçünün, her iki gelir seti için de büyümeyi pozitif yönde etkilediğinin, yani yüksek eğitimli göçü alan bölgelerin daha yüksek büyüme kaydettiklerinin altını çizmektedir. Buna göre, yüksek eğitimli göçünde %1'lik bir artış GSYİH'de %0,42'lik, GSKD'de ise %0,6'lık bir büyümeye sebep olmaktadır.

Yazar, Türkiye'nin illeri ve bölgeleri arasında kati bir bölgesel gelir eşitsizliği tespit etmiştir. Bunun sebebi, sosyo-ekonomik ve fiziksel altyapı yatırımlarının, ülke coğrafyasında mekânsal olarak adaletsiz dağıtılıyor olmasına bağlıdır. Öte yandan, gelir eşitsizliği azalma eğilimi içindedir ve bölgeler de birbirine yakınsama eğilimi göstermektedir. Bu bulgu ile sermayenin azalan verimler önermesi ve yakınsama hipotezi ampirik olarak desteklenmiştir. Fakat elde edilen bölgesel gelir yakınsamasının Türkiye için bütüncül bir iyiye gidiş olarak okunmasının söz konusu olmayacağını da belirtmek gerekir. Aksine bu araştırma, ekonomik perspektifle üretilen çalışmaların sosyal boyutları da kapsayıcı şekilde genişletilmesi gerekliliğinin altını çizmektedir. 2000 sonrası güncel dönemli gelir ve iç göç verilerinin incelenip analiz edildiği bu ampirik çalışma, mevcut devlet politikalarının ne denli etkili ve isabetli olduğu konusunda bir değerlendirme içermese dahi, bu bağlamın tartışılması için bir başlangıç niteliği taşımaktadır.

Sonuç olarak, Alpaykut Bayrak bu tez ile Türkiye bölgesel gelir eşitsizliği yazınına üç temel katkı sunmuştur. İlk olarak, 2000 sonrası bölgesel gelir dağılımı ve büyümesi ve iç göçün niteliklerinin zaman içindeki değişimini ortaya koymuştur. İkinci olarak, iç göç (ve kompozisyonunun) büyüklüğünün mekânsal değişimine açıklık getirmiştir. Son olarak da çalışma göçün bölgesel gelir eşitsizliği üzerinde olumlu etkiye sahip olduğuna ve alt kompozisyonunun da farklı etkileri bulunduğuna ışık tutmaktadır. Çalışma, bölgesel ekonomi, kalkınma ve iç göç politikalarının tayin edilmesinde referans olabilecek güncel bir araştırma niteliğindedir. Her ne kadar yakınsama hipotezi ampirik olarak test edilip bölgelerarası yakınsama belirlenmiş olsa da, gelir setlerinin ve iç göç verisinin ortak zaman boyutunun dar bir dönemi (2009-2011) kapsamı, çalışmanın başlıca kısıtıdır. Bu bağlamda, gelir eşitsizliğinin zaman ve mekân içindeki sürekliliği ve göçe dayalı yapısal farklılıkların Türkiye'deki durumu göz önünde tutulduğunda, araştırma bulgularının bölgesel eşitsizlikleri azaltmaya yönelik kapsayıcı politikaların oluşturulmasında yol gösterici olacağı düşünülebilir.